

Тарас Васильович СТАХОВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОТИПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ:
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИХ ПОКАЗНИКІВ СТАНУ**

Статтю присвячено кримінологічному аналізу кількісного виміру відтворення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України. Встановлено, що протягом останніх десяти років в Україні проявляється генеральний тренд до статистично фіксованого й вельми істотного зниження досліджуваної категорії злочинності. Абсолютна більшість кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми не є результируючою їх втягнення.

Виявлено, що темпи зниження офіційно реєстрованих випадків втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є набагато вищим за темпи зниження рівня злочинності неповнолітніх в цілому. Це ж відображається і у зменшенні питомої ваги кримінальних правопорушень, вчинені неповнолітніми внаслідок їх втягнення дорослими у загальному масиві кримінальних правопорушень неповнолітніх. Середня частка кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, щодо масиву тих, які вчиняються неповнолітніми або за їх участю, за десятирічний період склала 5,1 %. Обґрунтовано, що розбіжності між показниками втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність та злочинністю неповнолітніх і за їх участю в цілому частково пояснюється об'єктивними факторами так званої «кримінальної емансипації», так і чинниками латентизації механізмів втягнення, які, зокрема, видозмінюються у зв'язку з віртуалізацією соціальних практик.

Встановлено, що відсоток латентності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України становить приблизно 73,2 %.

Ключові слова: злочинність, війна, діти, неповнолітні, втягнення у протиправну діяльність, жебрацтво, пияцтво, азартні ігри, кримінологічний аналіз, протидія.

Постановка проблеми. Поширення випадків втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність – прикрий та ганебний факт соціальної дійсності. І не тільки в Україні. Це – загальносвітова проблема, яка найбільшою мірою та у найгостріших формах кримінальної експлуатації дітей проявляється у країнах так званого Глобального Півдня, а також низці інших країн, що розвиваються. Не є виключенням в цьому сенсі й Україна. Проголосивши на рівні Основного Закону курс на європейську інтеграцію, визнавши та практично засвідчивши свою цивілізаційну приналежність до європейського ціннісного, культурного простору, наша держава занурилась

у тривалу оборонну війну проти російського агресора.

Ця обставина суттєво загострила ті проблеми у сфері охорони дитинства, які існували в Україні й до повномасштабного вторгнення, тобто до 24.02.2022 р., і навіть до початку збройної агресії російської федерації у 2014 р. Вони традиційно і небезпідставно пов'язуються кримінологами із транзитивними ефектами, незавершеним постколоніальним переходом, активною дією «родових травм» народження незалежної держави Україна, обтяжених факторами економічної маргіналізації населення, криміналізації широкого спектру сфер суспільного життя, значної деінституціоналізації освітньо-дозвілєвих практик. Водночас відомо, що у часи соціальних потрясінь найбільш чутливими виявляються саме діти. Чутливими і вразливими. Їх користування з цієї вразливості є вкрай аморальним, неприйнятним, іде в розріз із ціннісним підґрунтям та ліберально-гуманістичними установками державотворчого проєкту, що чимдуж фактурніше проступає крізь горнила війни.

Не буде, вочевидь, перебільшенням твердження про те, що поширення в Україні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність набуває рис справжнього гротеску, коли фоном відчайдушної боротьби народу за власне майбутнє стає використання людського уособлення цього ж майбутнього у злочинних цілях. При тому що нерідко втягнення відбувається саме агресором, а діти наворачтаються проти своєї ж держави. Такий стан справ є небезпечним, неприйнятним, вимагає термінового вжиття заходів щодо руйнації чи, принаймні істотного послаблення «несучих конструкцій» детермінаційного комплексу кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України. Певна річ, цьому має передувати отримання наукового уявлення про дійсний стан та тенденції їх відтворення. Тільки формування адекватної описової інформаційної моделі будь-якого виду злочинності здатне створити необхідні гносеологічні, аналітичні передумови до виявлення критично важливих криміногенних факторів з подальшим виходом на кримінологічне стратегування, пріоритетні напрями та заходи кримінально-превентивної діяльності.

Різні аспекти проблеми протидії втягненню неповнолітніх у протиправну діяльність досліджувались І. О. Бандуркою, О. М. Бандуркою, В. В. Вітвицькою, В. В. Голіною, С. Ф. Денисовим, Т. А. Денисовою, В. П. Ємельяновим, Л. С. Кучанською, А. В. Ландіною, І. В. Однолько, О. М. Ситнік, О. С. Стеблинською, О. М. Тогочинським, І. О. Топольськовою, Н. С. Юзіковою та іншими науковцями. Попри суттєвий доробок, варто констатувати відсутність сучасного знання про стан кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, його динаміку в умовах триваючої війни.

Мета статті – встановити, надати опис та пояснення рівню, динаміці, латентності втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Перед безпосереднім аналізом кількісних показників втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, необхідним попереднім кроком є визначення тієї методологічної позиції, з

перспективи якої кримінальні правопорушення, передбачені ст. 304 КК України, постають не випадковими абераціями, а злочинністю (відносно гносеологічно автономним її сегментом) як складним соціальним феноменом. Вочевидь правою є Н. В. Сметаніна, яка, з посиланням на професора В. В. Голіну, стверджує: «Злочинність – вихідне, базове поняття, і той, хто її досліджує, зобов'язаний вирішити найважливіше концептуальне питання про її розуміння. Відмінності в останньому історично зумовили і продовжують зумовлювати методологічний підхід учених до вивчення й осмислення кримінальної реальності, тобто злочину і злочинності»¹.

Не вдаючись, однак, до теоретичних глибин історично тяглої дискусії з приводу розуміння злочинності, використаємо в нашому дослідженні інтегративний підхід, що проглядається у працях Ю. В. Орлова. Згідно цього підходу злочинність бачиться як історично мінливий, статистично стійкий, релятивний соціальний феномен, що виражається у масових, інституційних, дискурсивно специфікованих, суспільно небезпечних практиках, форми прояву яких мають кількісно-якісний вираз у понадсумативній сукупності кримінальних правопорушень, а також злочинній діяльності². У цьому підході, окрім іншого, підтримуються та розвиваються позиції щодо необхідності розмежування явища і сутності злочинності (В. В. Голіна, А. П. Закалюк та ін.), її діяльнісної (В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк та ін.), а також дискурсивної (Ю. В. Орлов) природи. Такий синтез різних парадигм на компліментарних засадах дозволяє охопити різні прояви кримінальних практик, вивести багатовимірну модель їх детермінації.

Імпонує та видається вельми продуктивною також думка і про те, що сутність злочинності криється у глибинній властивості суспільства відтворювати кримінальну множину. Остання ж фіксується на рівні явищ, що стають предметом розкриття, розслідування, а також статистичного аналізу та узагальнення. Саме така методологічна орієнтація дає змогу вже зараз припустити, що втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність маркує, а у морально-правовому плані – маніфестує саморуйнівну, аутоагресивну частку соціогенези, спрямовану на нищення майбутнього потенціалу відтворення людської спільноти заради примари поточних вигід. Такою, як видається, є сутність кримінальної експлуатації дітей, втягнення їх у моделі фізіологічно та психологічно деструктивних практик.

Але попри те, окрім сутнісно ідентифікованих та мисленнєво «схоплених» означень будь-якого виду злочинності, в тому числі й того, кримінально-правові контури якого обмежені ст. 304 КК України,

¹ Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / За заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. С. 51.

² Орлов Ю. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1 (18). С. 126–136; Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 176–184; Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності (закінчення статті). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 1 (20). С. 99–107; Орлов Ю. В. Злочинність і час: онтологія та метафізика кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спецвипуск. С. 144–154; Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України. Харків : ХНУВС, 2025. С. 75 та ін.

кримінолога не може не цікавити й атрибутивний бік справи, себто злочинність на рівні явища, його проявлених індикаторів. Саме за допомогою останніх у кримінологічній доктрині та практиці формуються інформаційні моделі кримінальної активності, що згодом стають підґрунтям для запобіжних заходів.

Варто погодитись із О. М. Ситнік у тому, що оптимальною формою інформаційних моделей кримінальних практик в науці вважається описово-пояснювальний комплекс кримінологічної інформації, об'єднаної категорією «стан злочинності». Під останнім зазвичай розуміється найбільш узагальнена характеристика злочинності, її інформаційна модель, яка формується із всіх кількісних, якісних і кількісно-якісних її показників, а також латентних злочинів, відображає внутрішні закономірності і основні тенденції відтворення злочинності¹. При цьому, як небезпідставно наголошує дослідниця, олюднений формат сприйняття злочинності диктує необхідність включення до складу характеристики її стану не тільки відповідних показників, а й інформації про осіб злочинців, їх жертв. Вони також органічно вплетені і в природу самої злочинності, і в механізм її детермінації, відтворення. Без них злочинність як соціальний феномен не мислиться, а тому й аналіз стану злочинності має охоплювати і інформацію про людей, діяльність яких становить кримінальну практику чи її об'єкт².

Тож звернімося до аналізу статистично фіксованих показників стану втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. За базу розрахунку стану відтворення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, вважаємо за доцільне в нашому дослідженні взяти 2015 р. Це обумовлено тим, що попередній йому 2014 р. був переламним у новітній історії нашої держави у зв'язку з подіями Революції Гідності, початком російської агресії, окупацією з подальшою анексією Автономної Республіки Крим, окупацією окремих районів Донецької та Луганської областей, реформою й тимчасовою зміною пріоритетів в роботі правоохоронних органів. Вказані обставини не могли не позначитись на істотному скороченні території статистичного обліку, відповідних статистичних гойдалок у 2014 р. Натомість, починаючи з 2015 р., можемо вести мову про деяку стабілізацію суспільно-політичного життя й функціонування правоохоронної системи.

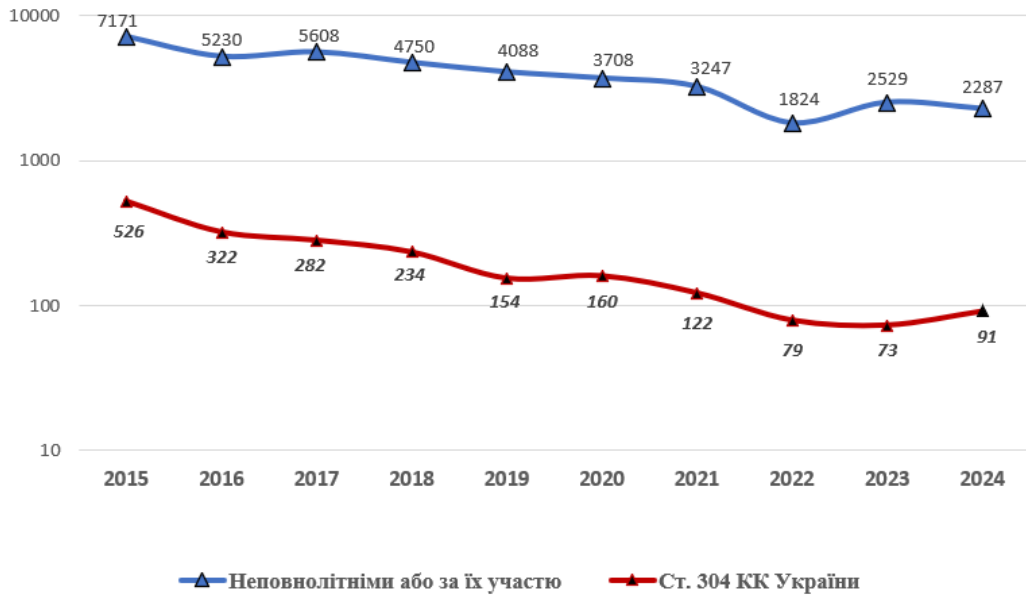
В цілому можемо констатувати збереження загальної десятирічної тенденції до зниження офіційно реєстрованого рівня як тих кримінальних правопорушень, які передбачених ст. 304 КК України, так і тих, що вчиняються неповнолітніми або за їх участю в цілому (див. діаграму 1).

¹ Головкин Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х. : Право, 2011. С. 56; Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. С. 22.

² Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. С. 22

Діаграма 1

Графічне зображення рівня і динаміки кримінальних правопорушень, вчинюваних дітьми або за їх участю, а також тих, що передбачені ст. 304 КК України

З діаграми 1 можна чітко бачити, що протягом останніх десяти років в Україні проявляється генеральний тренд до *статистично фіксованого* й вельми істотного зниження досліджуваної категорії злочинності. Передусім зазначимо, що загальний рівень десятирічного (2015–2024 рр.) ряду динаміки за категорією кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю, склав 40 442 факти. Отримані нами в ході дослідження експертні оцінки від працівників прокуратури дозволяють стверджувати, що вказана цифра є сумою: а) тих кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми без впливу на них повнолітніх осіб, а також без співучасті з останніми; в) кримінальних правопорушень, вчинених у співучасті з повнолітнім, в тому числі внаслідок їх втягнення у протиправну діяльність в) діянь з ознаками кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ідентичний показник за категорією злочинів, передбачених ст. 304 КК України, за означений період склав 2 043 факти. Майже повністю (за виключенням втягнення неповнолітніх у жебрацтво, пияцтво та азартні ігри, частка яких, втім у структурі злочинів, передбачених ст. 304 КК є незначною) він є частиною першої категорії статистичного спостереження й складає відносно незначну її питому вагу, середньорічне значення якої

становить близько 5,1 %. Таким чином, абсолютна більшість кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми не є результируючою їх втягнення. Принаймні так впливає з аналізу офіційної статистичної звітності Офісу Генерального прокурора. Водночас тенденції відтворення як першої, так і другої з вказаних на діаграмі 1 категорій статистичного спостереження корелюють між собою. Обчислення коефіцієнту лінійної кореляції (r-Пірсона) виявляє істотний взаємний зв'язок у поширенні цих видів злочинності, а саме: $r_{\text{емп.}} = 0.95573$, $r_{0,01} = 0.76459$, $r_{0,05} = 0.6319$. Не зважаючи на незначну питому вагу втягнення неповнолітніх протиправну діяльність у структурі всіх кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми або за їх участю, вказані цифри свідчать про існування глибинного, неявного зв'язку між зазначеними феноменами. Іншими словами: існують спільні фактори детермінації і злочинності неповнолітніх, дитячої делінквентності в цілому, і кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України. Ця обставина потребує окремої уваги в контексті дослідження проблем детермінації останніх.

Тут же загостримо свій погляд на тому, що оперування розрахунками відносних показників, зокрема індексу кримінально протиправної інтенсивності, виявляє в цілому аналогічну описаній картині динаміку досліджуваних кримінальних правопорушень (див. таблицю 1).

Таблиця 1

**Зведені відомості про чисельність постійного населення України*,
рівень злочинності неповнолітніх, їх втягнення у протиправну
діяльність та коефіцієнти кримінально протиправної інтенсивності**

Роки	Чисельність населення (тис. осіб)	Рівень злочинності неповнолітніх та за їх участю	Коефіцієнт кримінально протиправної інтенсивності (на 100 тис.)	Рівень кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України	Коефіцієнт кримінально протиправної інтенсивності (на 100 тис.)
2015	42928,9	7171	16,77	526	1,23
2016	42760,5	5230	12,16	322	0,75
2017	42558,3	5608	13,16	282	0,66
2018	42364,9	4750	11,33	234	0,54
2019	42122,6	4088	9,73	154	0,36
2020	41879,9	3708	8,83	160	0,38
2021	41554,8	3247	7,7	122	0,29
2022	35000,0	1824	5,14	79	0,23
2023	33200,0	2529	7,53	73	0,21
2024	31100,0	2287	7,4	91	0,3

*Примітки: 1. Інформація за 2015–2021 рр. – з джерел Державної служби статистики України. 2. Інформація за 2022–2024 рр. – апроксимована, з джерел Міжнародного валютного фонду¹, Центру економічних стратегій², Українського інституту майбутнього³, Кабінету Міністрів України⁴.

Таблиця 2

Показники динаміки кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за участю неповнолітніх, а також втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (2015–2024 рр.)* за показниками коефіцієнту кримінально протиправної інтенсивності (на 100 тис. населення)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Середнє значення ряду
Динаміка кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми та за їх участю											
Рівень	16,77	12,16	13,16	11,33	9,73	8,83	7,7	5,14	7,53	7,4	10,02
Апр (б)	-	-4,61	-3,61	-5,44	-7,04	-7,94	-9,07	-11,63	-9,24	-9,37	-7,55
Апр (л)	-	-4,61	1	-1,83	-1,6	-0,9	-1,13	-2,56	2,39	-0,13	-1,04
Тзр (б)	-	0,725	0,785	0,676	0,58	0,527	0,459	0,306	0,449	0,441	0,55
Тзр (л)	-	0,725	1,082	0,861	0,858	0,908	0,872	0,668	1,465	0,983	0,936
Тпр (б) (%)	-	-27,5	-21,5	-32,4	-42	-47,3	-54,1	-69,4	-55,1	-55,9	-44,8
Тпр (л) (%)	-	-27,5	8,2	-13,9	-14,1	-9,2	-12,8	-33,2	46,5	-1,7	-6,4
Динаміка втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність (ст. 304 КК України)											
Рівень	1,23	0,75	0,66	0,54	0,36	0,38	0,29	0,23	0,21	0,3	0,5
Апр (б)	-	-0,48	-0,57	-0,69	-0,87	-0,85	-0,94	-1	-1,02	-0,93	-0,82
Апр (л)	-	-0,48	-0,07	-0,12	-0,18	0,02	-0,09	-0,06	-0,02	0,09	-0,1
Тзр (б)	-	0,61	0,537	0,439	0,293	0,31	0,236	0,187	0,171	0,243	0,336
Тзр (л)	-	0,61	0,88	0,818	0,667	1,056	0,763	0,793	0,913	1,429	0,881
Тпр (б) (%)	-	-39	-46,3	-56,1	-70,7	-69,1	-76,4	-81,3	-82,9	-75,6	-66,4
Тпр (л) (%)	-	-39	-9,3	-18,2	-33,3	5,6	-23,7	-20,7	-8,7	42,9	-11,6

¹ Population : Ukraine / International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/LP@WEO/UKR?zoom=UKR&highlight=UKR>.

² Ланда В. Три важливі демографічні показники. 2023-го народилося найменше дітей за останні 300 років / Центр економічних стратегій. URL: <https://texty.org.ua/articles/112194/try-vazhlyvi-demografichni-pokaznyky-2023-ho-narodylosya-najmenshe-ditej-za-ostanni-300-rokiv/>.

³ В Україні не буде кому створювати ВВП / Український інститут майбутнього. URL: <https://t.me/uifuture/1495>.

⁴ Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>.

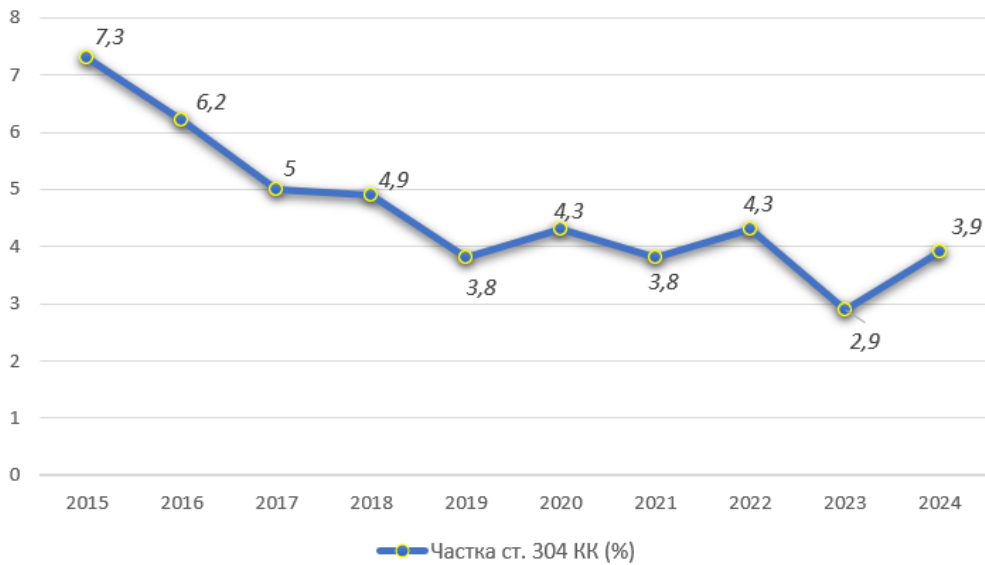
**Апр – абсолютний приріст; Тзр – темп зростання; Тпр – темп приросту; (б) – розрахунок базисним методом; (л) – розрахунок ланцюговим методом*

Аналіз результатів розрахунків показників динаміки відтворення кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми та за їх участю, а також втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність, демонструє в цілому ідентичні динамічні тенденції цих двох категорій кримінальної активності. Але, водночас, не можна не відмітити й розбіжностей, які проявляються і за абсолютними, і за відносними показниками. Йдеться про деяку десинхронізацію періодів активного зниження та зростання. Так, якщо найінтенсивніше кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми та за їх участю знижувались у 2016 (темپ негативного приросту, розрахований ланцюговим методом – 27,5 %) та 2022 (темп негативного приросту, розрахований ланцюговим методом – 33,2 %) роках, то втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність окрім цих років (темпи негативного приросту – 39 % та 20,7 % відповідно) вирізнялося істотним зниженням додатково у 2019 р. (-33,3 %) та у 2021 р. (-23,7 %). Та й загалом середній темп негативного приросту за десятиріччя для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, є вищим за аналогічний показник по загальній (в контексті цього дослідження) категорій кримінальних правопорушень. І якщо за темпом приросту, розрахованим базисним методом, розрив виявляється не надто значним (-66,4 % та -44,8 % відповідно), то ланцюговий метод обчислення засвідчує майже дворазову різницю – -11,6 % та -6,4 % відповідно.

Отже, темпи зниження офіційно реєстрованих випадків втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є набагато вищим за темпи зниження рівня злочинності неповнолітніх в цілому. Це ж відображається і у зменшенні питомої ваги кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми внаслідок їх втягнення дорослими у загальному масиві кримінальних правопорушень неповнолітніх (див. діаграму 2).

Діаграма 2

Графічне зображення динаміки зміни питомої ваги кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми внаслідок їх втягнення дорослими, у загальному масиві кримінальних правопорушень неповнолітніх (2015–2024 рр.)

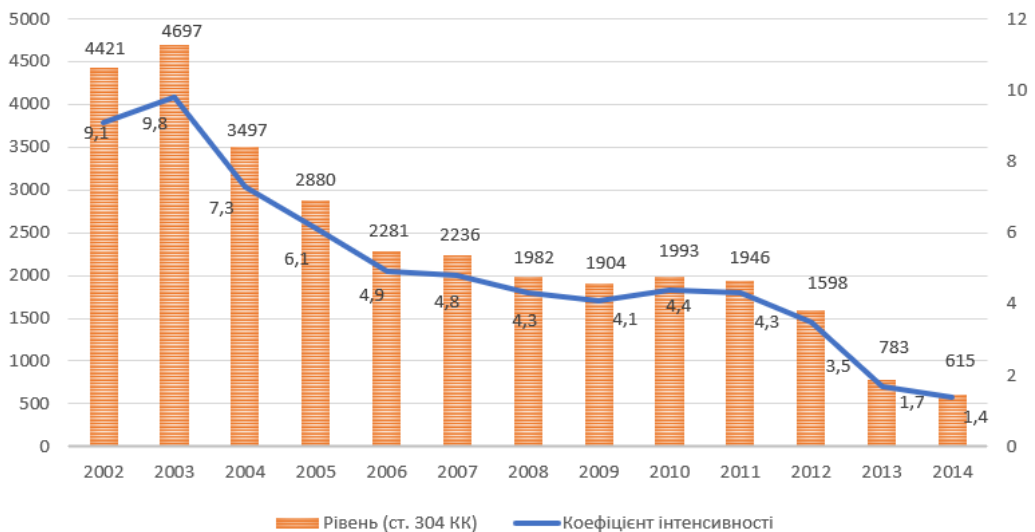
З даних, наведених на діаграмі 2, випливає, що середня частка кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, щодо масиву тих, які вчиняються неповнолітніми або за їх участю, за десятирічний період склала 5,1 %. І хоча з 2019 по 2024 рр. спостерігається певна хвилеподібна динаміка, чергування періодів зниження та зростання відповідного показника, менше з тим не можна не помітити і генеральний тренд до суттєвого зниження цієї частки з 7,3 % у 2015 р. й до 2,9 та 3,9 % у 2023 та 2024 рр. відповідно. Про що це може говорити? По-перше, можна припустити, – про те, що поступово відбувається умовна «кримінальна емансипація» неповнолітніх, які все більше стають незалежними від дорослих у прийнятті рішення про вчинення кримінальних правопорушень.

По-друге, так само можна припустити і те, що йдеться не тільки (а можливо і не стільки) про «кримінальну емансипацію» дітей, їх незалежнення у кримінально протиправній активності, а й про зниження ефективності роботи органів досудового розслідування, підрозділів кримінальної поліції, ювенальної превенції щодо встановлення фактів впливу на неповнолітніх дорослих осіб, здійснення з їх боку актів втягнення дітей у кримінальну протиправну діяльність. Отримані нами експертні оцінки з боку працівників підрозділів превентивної діяльності (112 поліцейських офіцерів громад, 45 інспекторів з ювенальної превенції) Національної поліції лише підтверджують правдоподібність висловленого нами припущення. Дійсно, якість проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми далеко не завжди є високою, часто ігноруються (імітується виконання, простежується формалізм) вимоги п. 4 ч. 1 ст. 485 КПК України щодо того, що «під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених

статтею 91 цього Кодексу, також з'ясовується... наявність дорослих підбурювачів...»¹. І це також впливає на статистичну картину злочинності. Однією з умов цього стану речей є неефективні процедури досудового розслідування, зниження самостійності слідчого, бюрократизація, що частково стало наслідком прийняття та набуття чинності новим КПК України, а також фактичний дефіцит кадрів у слідчих підрозділах, кількість яких не відвідає тому навантаженню, яке сформувалося внаслідок реформи кримінального процесуального законодавства. Побічним свідченням цього можуть слугувати й статистичні відомості про динаміку вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, що мала місце до виділеного нами періоду дослідження (статистична база основного аналізу в межах цієї роботи, нагадаймо, – 2015–2024 рр.).

Діаграма 3

Графічне зображення рівня і динаміки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України (2002–2014 рр.)

Як можна бачити, саме у 2013 р. (перший повний рік чинності КПК України 2012 р.), після п'ятирічного періоду відносної стабілізації, зафіксовано більш ніж дворазове падіння рівня кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України.

По-третє, варто також зважати й на загальнокультурний контекст, що не може на накладати свій відбиток на картину злочинності в цілому. Йдеться про ефекти Постмодерну, про значну віртуалізацію соціальних

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

практик, про істотний ухід молоді у віртуальний простір, у соціальній мережі, про перенесення соціальної енергетики саме в мережеві системи комунікації.

Правий, на нашу думку, в цьому контексті Ю. В. Орлов, який наголошує: «Віртуалізація соціальних практик з одного боку зумовила загальносвітовий феномен гуманізації злочинності (зменшення частки злочинів проти життя і здоров'я осіб) внаслідок переміщення, сублімації певної частини агресивного потенціалу з реального, фізичного життя у простір віртуальних комунікацій (комп'ютерних ігор, соціомережевих конфронтацій). З іншого ж – сприяла розмиванню традиційних меж соціальності, державності. Фізична дистанція перестала мати значення для комунікації; в мережі активно створюються, функціонують соціальні групи за інтересами в незалежності від кордонів, континентів. Суспільства стають аномійними, фрагментуються у глобальних масштабах. Тенденції глобалізації злочинності поєднуються із суперечливими тенденціями її глокалізації на основі віртуалізованої соціальної дезорганізації-консолідації»¹.

Отже, віртуалізація соціальних практик з одного боку трансформує узвичаєні обриси злочинності, знижує так звану вуличну злочинність, істотна частка в якій раніше належала саме молоді. З іншого – пред'являє нові виклики: мережеве поширення втягнення неповнолітніх у наркозлочинність, у вчинення злочинів проти громадської безпеки, проти основ національної безпеки, зокрема терористичних актів, диверсій, перешкоджання діяльності Збройних Сил України тощо. І це ті обставини, з якими не можна не рахуватися, а надто в умовах триваючої російської агресії, використання ворогом всіх мислимих і немислимих інструментів руйнації, в тому числі й деструктивного впливу на дітей, втягнення їх у аморальну, небезпечну, злочинну діяльність.

Таким чином, розбіжності між показниками втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність та злочинністю неповнолітніх і за їх участю в цілому частково пояснюється об'єктивними факторами так званої «кримінальної емансипації», так і чинниками латентизації механізмів втягнення, які, зокрема, видозмінюються у зв'язку з віртуалізацією соціальних практик. Зібрані нами експертні оцінки серед працівників Національної поліції дають підстави для обережного висновку про те, що приблизно у 70 % всіх кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, вчинювані неповнолітніми, вдається встановити й довести факт їх втягнення дорослою особою. Решта випадків поповнює латентну частину. Вони стосуються ситуацій, коли є обґрунтовані підстави вважати, що факт втягнення мав місце, але через недостатність доказів в окреме кримінальне провадження щодо дорослого за ст. 304 КК України матеріали не виділяються, кримінальне правопорушення офіційно не

¹ Орлов Ю. В. Постмодерна кримінологія: основні гносеологічні орієнтири. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 18; Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну. Х.: Право, 2019. С. 34.

фіксується. Тобто рівень цього специфічного виду проміжної, вторинної латентності (в межах виявлених кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми) складає близько 30 %. Підкреслимо: йдеться тільки про ті факти, які стали відомими правоохоронним органам і по яким відбувається досудове розслідування по іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені неповнолітніми.

Реальний же рівень латентності вимагає врахування і тієї частини втягнень, які у дійсності мають місце, але у тих кримінальних правопорушеннях, які вчиняються неповнолітніми або за їх участю і які при цьому лишаються невідомими для правоохоронних органів, або не розкритими (особи, які їх вчинили, зостаються не встановленими). Іншими словами: додатково варто брати до увагу умовну «подвійну латентність», що в контексті предмету нашого дослідження означає латентну частку випадків втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність, що міститься у латентній частці злочинності неповнолітніх взагалі. Розгортання цієї «подвійної латентності» у площині аналітичних операцій із врахуванням сумарних за десятирічний період та середньорічних показників питомої ваги ст. 304 КК України у сегменті злочинності неповнолітніх дозволяє виконати такі три розрахункові кроки і дійти уявлення про числовий вимір апроксимованих показників латентності втягнення неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність:

1) десятирічний (2015–2024 рр.) зареєстрований рівень злочинності неповнолітніх та за їх участю склав 40 442 кримінальні правопорушення. Наявні кримінологічні дослідження проблем протидії злочинності неповнолітніх засвідчують ту обставину, що цей вид кримінальної активності відноситься до високолатентних¹. Це означає, спираючись на загальнотеоретичне кримінологічне вчення про латентність злочинності, що він становить 60 % і вище. Тож візьмемо саме цю цифру за базову. Відповідно, вказані 40 442 кримінальні правопорушення є частковою у 40 % від загального масиву злочинності неповнолітніх, включаючи «тіньовий» її бік. Нескладні арифметичні операції виводять на цифру у 101 105 кримінальних правопорушень неповнолітніх або за їх участю, вчинених протягом 2015–2024 р.;

2) враховуючи встановлену нами середньозважену за десятиріччя питому вагу тих кримінальних правопорушень неповнолітніх або за їх участю, що супроводжувалися їх втягненням у протиправну діяльність, у 5,1 % (див. діаграму 2 та її наступний аналіз), обчислення відповідного показника в абсолютних величинах від 101 105 кримінальних правопорушень (100 %) виводить на цифру у 5 055 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України за означений період;

¹ Дундич Л. В. Проблема злочинності серед неповнолітніх в Україні та заходи запобігання їй. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 42. Том 2. С. 97. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-2.24>; Дідківська Г. В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Вінниця : Нілан ЛТД, 2017. 220 с.; Сизоненко А. С. Причини та умови злочинності неповнолітніх осіб в Україні. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 75. DOI: 10.32782/EP.2022.1.12 та ін.

3) беручи до уваги, що вказана цифра у 5 055 кримінальних правопорушень відображає тільки 70 % від тієї, яка реально має бути (30 % – проміжна «вторинна» латентність), можна дійти висновку про те, що стовідсотковий показник за означеним критерієм складатиме 7 221 кримінальне правопорушення, передбачене ст. 304 КК України. Ось це – приблизний сукупний десятирічний рівень втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (без врахування частки втягнень у пияцтво, жебрацтво та азартні ігри), який охоплює латентну частину. Відповідно – можна вести мову, що в середньому в рік вчиняється приблизно 722 втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. Якщо ж додати до цієї цифр сукупний рівень втягнень у пияцтво, жебрацтво та азартні ігри (в середньому 5 % у структурі кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України), то отримуємо цифру у 760 *кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, в середньому щороку.*

Зіставлення цієї цифри з офіційно зареєстрованим середньорічним рівнем втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (204 факти) виявляє, що *відсоток латентності останніх, таким чином, становить приблизно 73,2 %.*

Висновки. Протягом останніх десяти років в Україні проявляється генеральний тренд до *статистично фіксованого* й вельми істотного зниження досліджуваної категорії злочинності. Загальний рівень десятирічного (2015–2024 рр.) ряду динаміки за категорією кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю, склав 40 442 факти.

Ідентичний показник за категорією злочинів, передбачених ст. 304 КК України, за означений період склав 2 043 факти. Майже повністю (за виключенням втягнення неповнолітніх у жебрацтво, пияцтво та азартні ігри, частка яких, втім у структурі злочинів, передбачених ст. 304 КК є незначною) він є частиною першої категорії статистичного спостереження й складає відносно незначну її питому вагу, середньорічне значення якої становить близько 5,1 %. Таким чином, абсолютна більшість кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми не є результируючою їх втягнення.

Найінтенсивніше кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми та за їх участю знижувались у 2016 (темп негативного приросту, розрахований ланцюговим методом – 27,5 %) та 2022 (темп негативного приросту, розрахований ланцюговим методом – 33,2 %) роках. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність окрім цих років (темпи негативного приросту – 39 % та 20,7 % відповідно) вирізнялося істотним зниженням додатково у 2019 р. (-33,3 %) та у 2021 р. (-23,7 %). Середній темп негативного приросту за десятиріччя для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, є вищим за аналогічний показник по загальній (в контексті цього дослідження) категорій кримінальних правопорушень. І якщо за темпом приросту, розрахованим базисним методом, розрив виявляється не надто значним (-66,4 % та -44,8

% відповідно), то ланцюговий метод обчислення засвідчує майже дворазову різницю – -11,6 % та -6,4 % відповідно.

Темпи зниження офіційно реєстрованих випадків втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність є набагато вищим за темпи зниження рівня злочинності неповнолітніх в цілому. Це ж відображається і у зменшенні питомої ваги кримінальних правопорушень, вчинені неповнолітніми внаслідок їх втягнення дорослими у загальному масиві кримінальних правопорушень неповнолітніх.

Середня частка кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України, щодо масиву тих, які вчиняються неповнолітніми або за їх участю, за десятирічний період склала 5,1 %. І хоча з 2019 по 2024 рр. спостерігається певна хвилеподібна динаміка, чергування періодів зниження та зростання відповідного показника, менше з тим не можна не помітити і генеральний тренд до суттєвого зниження цієї частки з 7,3 % у 2015 р. й до 29 та 3,9 % у 2023 та 2024 рр. відповідно.

Обґрунтовано, що розбіжності між показниками втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність та злочинністю неповнолітніх і за їх участю в цілому частково пояснюється об'єктивними факторами так званої «кримінальної емансипації», так і чинниками латентизації механізмів втягнення, які, зокрема, видозмінюються у зв'язку з віртуалізацією соціальних практик.

Встановлено, що відсоток латентності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 304 КК України становить приблизно 73,2 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Україні не буде кому створювати ВВП / Український інститут майбутнього. URL: <https://t.me/uifuture/1495>.
2. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Х. : Право, 2011. 432 с.
3. Дідківська Г. В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Вінниця : Нілан ЛТД, 2017. 220 с.
4. Дундич Л. В. Проблема злочинності серед неповнолітніх в Україні та заходи запобігання їй. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 42. Том 2. С. 96–99. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-2.24>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
6. Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.
7. Ланда В. Три важливі демографічні показники. 2023-го народилося найменше дітей за останні 300 років / Центр економічних

стратегій. URL: <https://texty.org.ua/articles/112194/try-vazhlyvi-demografichni-pokaznyky-2023-ho-narodylosya-najmenshe-ditej-za-ostanni-300-rokiv/>.

8. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Нариси з кримінології постмодерну. Х. : Право, 2019. 278 с.

9. Орлов Ю. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1 (18). С. 126–136.

10. Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 176–184.

11. Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності (закінчення статті). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 1 (20). С. 99–107.

12. Орлов Ю. В. Злочинність і час: онтологія та метафізика кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спецвипуск. С. 144–154.

13. Орлов Ю. В. Постмодерна кримінологія: основні гносеологічні орієнтири. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 13–24.

14. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>.

15. Сизоненко А. С. Причини та умови злочинності неповнолітніх осіб в Україні. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 73–80. DOI: 10.32782/EP.2022.1.12.

16. Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні (ст. 304 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 233 с.

17. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / За заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.

18. Population : Ukraine / International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/LP@WEO/UKR?zoom=UKR&highlight=UKR>.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2025

Taras V. STAKHOVSKY,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

INVOLVEMENT OF MINORS IN ILLEGAL ACTIVITIES: CRIMINOLOGY ANALYSIS OF QUANTITATIVE INDICATORS

The article is devoted to the criminological analysis of the quantitative

measurement of the reproduction of criminal offenses provided for in Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine. It has been established that over the past ten years in Ukraine there has been a general trend towards a statistically fixed and very significant decrease in the studied category of crime. The absolute majority of criminal offenses committed by minors are not the result of their involvement.

It has been revealed that the rate of decrease in officially registered cases of involvement of minors in illegal activities is much higher than the rate of decrease in the level of juvenile crime in general. This is also reflected in the decrease in the proportion of criminal offenses committed by minors as a result of their involvement by adults in the general array of criminal offenses of minors. The average share of criminal offenses provided for in Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine, in relation to the array of those committed by minors or with their participation, over a ten-year period was 5.1%. It is substantiated that the discrepancies between the indicators of involvement of minors in illegal activities and the crime of minors and with their participation in general are partly explained by objective factors of the so-called "criminal emancipation", as well as factors of latency of the mechanisms of involvement, which, in particular, are modified in connection with the virtualization of social practices.

It is established that the percentage of latency of criminal offenses provided for in Art. 304 of the Criminal Code of Ukraine is approximately 73.2%.

Keywords: *crime, war, children, minors, involvement in illegal activities, begging, drunkenness, gambling, criminological analysis, counteraction.*